περίπλους

Ο ποιητικός λόγος του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου
Είκοσι και ένα ποιήματα του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου.
Ανθολογεί και διαβάζει ο Κώστας Στεργιόπουλος
Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2001

Από τις Εκδόσεις της Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από τη γέννηση και 20 από το θάνατο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου (1901-1982), κυκλοφόρησε ένας ψηφιακός δίσκος με ποιήματα του γνωστού συγγραφέα, που επέλεξε και διαβάζει ο ποιητής, κριτικός, πεζογράφος και πανεπιστημιακός δάσκαλος Κώστας Στεργιόπουλος. Ο δίσκος στεγάζεται σε έναν καλαίσθητο και κομψότατο τόμο, με καλλιτεχνική επιμέλεια της Λήδας Βαρβαρούση, και περιέχει όλα τα ποιήματα που διαβάζονται, τα βιογραφικά του ανθολογούμενου και του ανθολόγου, ένα αποσπασματικό δοκιμιακό-φιλολογικό κείμενο του Στεργιόπουλου (από τον Δ΄ τόμο της σειράς «Περιδιαβάζοντας»), που αξιολογεί την ποιητική τού δημιουργού, συνοψίζοντας τα βασικά χαρακτηριστικά των ποιητικών συλλογών, καθώς και χαρακτηριστικές φωτογραφίες του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, που τον παρακολουθούν στην πορεία της ζωής του. Τίτλος του δίσκου και του βιβλίου: *Είκοσι και ένα ποιήματα του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου.*

Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος υπήρξε πολυσύνθετη και πολυσχιδής προσωπικότητα, ένας ανοιχτός πνευματικός άνθρωπος, που άφησε έντονη τη σφραγίδα του στο μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα. Ήταν ακάματος ταξιδευτής σε νοητικούς και γεωγραφικούς ορίζοντες, διαπρεπής εκπαιδευτικός και εδραιωτής της Σχολής που φέρει το όνομά του. Στο λογοτεχνικό στερέωμα πρωτοεμφανίστηκε το 1920 με την έκδοση του περιοδικού *Μούσα*, τη συνδιεύθυνση του οποίου ανέλαβε τον επόμενο χρόνο. Καλλιέργησε ευδόκιμα όλα σχεδόν τα είδη του λόγου: ποίηση, αφηγηματική πεζογραφία (μυθιστόρημα και διήγημα), δοκίμιο, κριτική μελέτη, χρονικό, ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Η σαραντάχρονη σχεδόν ποιητική του πορεία ξεκίνησε το 1924 με το *Βιβλίο της Μιράντας* για να καταλήξει, περνώντας από τα *Λυρικά σχέδια* (1933), την *Αλκυόνη* (1949) και τον *Κύκλο των ζωδίων* (1952), *στο Παράθυρο του κόσμου* το 1962.

Στο ποιητικό ξεκίνημά του ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, με εμφανείς καταβολές από τον Παλαμά, καταθέτει στο *Βιβλίο της Μιράντας* και κυρίως στα *Λυρικά σχέδια*, ωριμότερη και πιο κατασταλαγμένη συλλογή της πρώτης περιόδου του, μια ποίηση που συνομιλεί με τους συμβολιστές ή μάλλον τους νεοσυμβολιστές και νεορομαντικούς της εποχής του. Ο στίχος είναι παραδοσιακός και ομοιοκατάληκτος, η γραφή του –λυρική, περίτεχνη και επιμελημένη– συντονίζεται με την ατμόσφαιρα της δεκαετίας του '20: είναι χαμηλόφωνη, εξωκοσμική, φαντασιακή, ιδεατή, τρυφερή, ήπια, αισθαντική· αποπνέει νοσηρό συναισθηματισμό, ανεκπλήρωτο έρωτα, απώλεια και απόγνωση του υποκειμένου.

Ύστερα από μακρόχρονη σιωπή, και παρά τις καταγεγραμμένες επιφυλάξεις του στα κριτικά κείμενά του εκείνης της εποχής, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος άρχισε να ερωτοτροπεί με τη νεοτερική ποίηση, έστω και καθυστερημένα. Η *Αλκυόνη*, «ένα σήμα εξόδου» κατά την έκφραση του ιδίου, συλλογή στην οποία αρχίζει να ανακαλύπτει και να αποκαλύπτει την προσωπική του φωνή, εγκαταλείποντας παράλληλα το φάντασμα του Παλαμά, αποτελεί, κυρίως στο τρίτο μέρος της, το όχημα που τον παίρνει από το νεοσυμβολισμό και τον μεταφέρει στη σύγχρονη ποίηση. Ο ποιητής ενοφθαλμίζει στη γραφή του στοιχεία των νέων λογοτεχνικών ρευμάτων και αξιοποιεί τους καινούργιους εκφραστικούς τρόπους, έτσι ώστε στο τρίτο βιβλίο του, τον *Κύκλο των ζωδίων*, τη μεστότερη ποιητική του κατάθεση, πολιτογραφείται οριστικά και αποκτά ιθαγένεια στη χώρα της νέας ποίησης. Στην τελευταία ποιητική συλλογή του, *Το παράθυρο του κόσμου*, που εκδίδει σε ηλικία 61 ετών, ένα μεγά-

λο ποίημα που απαρτίζεται από 52 αυθύπαρκτα μέρη, με αποκρυσταλλωμένη τη νέα οπτική, επιχειρεί να επεκτείνει τα μέτρα του, ώστε να χωρέσουν τον κόσμο του άγνωστου μέλλοντος, τον οποίο ευκρινώς και με ποιητική διαίσθηση αφουγκραζόταν. Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος στο τρίτο μέρος της *Αλκυόνης* και στις δυο τελευταίες συλλογές του έχει πλέον κατασταλάξει και κατακτήσει, όπως τα επισημαίνει και ο Στεργιόπουλος, ενδελεχής μελετητής του ποιητικού του έργου, τα βασικά στοιχεία της ποίησης και της ποιητικής του. Η εγκατάλειψη της ομοιοκαταληξίας, η αφηγηματικότητα, ο ρεαλισμός και η πεζολογία, η έλλειψη αφαιρετικότητας, ο πλατειασμός και η υπερβολή, ο στοχασμός και η ανησυχία, η αμεσότητα και ο χυμώδης ερωτισμός, η συναισθηματικότητα και η περιπάθεια, η ωραιολογία και ο αισθητισμός, το χιούμορ και ο σαρκασμός, το άγχος και η αγωνία, η θρησκευτικότητα και ο μεταφυσικός προβληματισμός, όπως όλα προκύπτουν από την εμπειρία, βιωματική ή αναγνωστική/πνευματική, και όλα ενδεδυμένα με το μανδύα της λυρικότητας –ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, παρότι έχει γράψει ορισμένα πολύ πυκνά σε δραματική ένταση και ουσία ποιήματα, δεν έπαψε ποτέ να είναι λυρικός ποιητής– δίνουν το στίγμα της γραφής του.

Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, αντιλαμβανόμενος και συνειδητοποιώντας τη χρονική υστέρησή του σχετικά με τις εξελίξεις στην ποίηση και κινούμενος από ένστικτο συγγραφικής επιβίωσης, εγκατέλειψε νωρίς και συνειδητά μάλλον την ποιητική του πένα και έριξε το βάρος της δημιουργίας του στην πεζογραφία και το δοκίμιο, είδη που καλλιέργησε μέχρι το θάνατό του. Από την άποψη της πρωτοπορίας ή της χάραξης νέων δρόμων στην ποιητική γραφή ο ποιητής δεν μπορεί ασφαλώς να θεωρηθεί μείζων. Προς τούτο συνετέλεσαν και δύο προφανείς λόγοι: Πρώτον, η αργοπορία του να αντιληφθεί τις αλλαγές που τεκταίνονταν στην ποίηση από το 1930 και εξής. Αρκεί να σκεφτούμε ότι η *Αλκυόνη*, μεταβατική συλλογή, τυπώνεται το 1949, όταν είχαν ήδη τυπωθεί η *Στροφή*, το *Μυθιστόρημα*, τα *Ημερολόγια Καταστρώματος* και η *Κίχλη* του Σεφέρη, η *Υψικάμινος* και η *Ενδοχώρα* του Εμπειρίκου, τρεις συλλογές του Ελύτη, εννέα του Ρίτσου, έξι του Εγγονόπουλου· όταν δηλαδή η γενιά του '30 εδραιώνεται και εμφανίζονται στο προσκήνιο οι πρώτοι μεταπολεμικοί –ο Σαχτούρης έχει ήδη τυπώσει 2 συλλογές (Η *Λησμονημένη, Παραλογαίς*), το ίδιο και ο Αναγνωστάκης (*Εποχές* και *Εποχές* 2). Και δεύτερον, η πολυπραγμοσύνη και η πληθωρικότητά του ως πνευματικού ανθρώπου, και άρα η πολυδιάσπασή του: ασχολήθηκε με την ίδια ζέση και με τον πεζό και με τον ποιητικό λόγο, ώστε δύσκολα μπορεί να τον κατατάξει κανείς στο ένα ή το άλλο είδος. Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος εξουσιάζεται «από το δαίμονα της ακατάσχετης έκφρασης», όπως χαρακτηριστικά παραδέχεται, αλλά αυτή ακριβώς η πνευματική του πληθωρικότητα είναι που καθορίζει εν πολλοίς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ύφους του.

Ωστόσο, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος διαθέτει διακριτή φωνή στην ιστορία της νεοελληνικής ποίησης. Έχει αποταμιεύσει έργο με ιδιαίτερο και σαφές στίγμα, από το οποίο ξεχωρίζουν ποιήματα που δείχνουν και το ξεχωριστό ύφος και τους ποιητικούς οραματισμούς του για τη σύλληψη και καταγραφή του κόσμου. Επί παραδείγματι, το VI από το «Παγωμένο φεγγάρι» της *Αλκυόνης*, το III και το VI από την «Αφρική» του *Κύκλου των ζωδίων*, καθώς και η «Τιμωρία» και το ομότιτλο ποίημα από την ίδια συλλογή, για να περιοριστώ σε πέντε ανθολογημένα ποιήματα, αποτελούν εξαιρετικότατες στιγμές, και όχι μόνο της δικής του ποίησης.

Ο τόμος με τα *Είκοσι και ένα ποιήματα του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου* αναδεικνύει τα βασικά χαρακτηριστικά της ποίησης του δημιουργού. Χωρίς να έχει αξίωση ολοκληρωμένης ανθολογίας, προσφέρει μια επιλογή από χαρακτηριστικά ποιήματα, που τον παρακολουθούν σε όλη σχεδόν την πορεία του, και μάλιστα σε καλές ως επί το πλείστον στιγμές του. Επελέγησαν και διαβάζονται ποιήματα από τις συλλογές *Λυρικά σχέδια, Αλκυόνη, Ο κύκλος των ζωδίων* και *Το παράθυρο του κόσμου*. Για τον μικρό αριθμό των ποιημάτων του τόμου ορθώς δεν ανθολογήθηκε ποίημα από το πρωτόλειο *Βιβλίο της Μιράντας*, αφού το κλίμα αυτού του βιβλίου καλύπτεται με πιο συγκροτημένο τρόπο από τα *Λυρικά σχέδια*. Παρότι η ανθολόγηση αντικατοπτρίζει το γούστο του ανθολόγου, την υποκειμενική ανταπόκρισή του στο έργο του ποιητή, νομίζω ότι ο Στεργιόπουλος έχει επιτύχει ισορροπίες: συγκεράζοντας την ευαισθησία του με την εμπεριστατωμένη γνώση του έργου του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, δίνει το στίγμα της ποίησής του, επιλέγοντας αντιπροσωπευτικά ποιήματα, αλλά και ποιήματα που περιγράφουν κατά το δυνατόν το σύνολο, που αποτελούν κλειδιά στην προσέγγιση και κατανόηση του έργου του.

Είναι γνωστό ότι η έντεχνη ανάγνωση ή απαγγελία αποτελεί μια πρώτη ερμηνεία ενός ποιήματος. (Χρησιμοποιώ τον όρο απαγγελία με την έννοια που του δίνει ο αρχαίος ρήτορας Ερμογένης: «Απαγγελίαν λέγω αυτήν λέξιν, δι' ης απαγγέλλεται τα επινοήματα», δηλαδή την έκφραση των διανοημάτων και τον τρόπο εξωτερίκευσης και ερμηνείας τους). Μάλιστα, μια εύστοχη απαγγελία είναι ενίοτε προτιμότερη και επωφελέστερη από οιαδήποτε ερμηνευτική προσέγγιση. Αυτό ακριβώς θεωρώ ότι επιτυγχάνει ο Στεργιόπουλος, ομότεχνος που έχει σκύψει ουσιαστικά στο έργο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου: ερμηνεύει με συναίσθηση και υπηρετεί και διά της φωνής του το λόγο του ποιητή. Η ανάγνωσή του είναι εσωτερική και λιτή, φυσική και αβίαστη και όχι τεχνητή και στομφώδης· ουδέποτε παρασύρεται σε έντονη και πομπώδη εκφορά. Ακολουθεί το νόημα και το αίσθημα, αλλά και τον τόνο, τον παλμό και το ρυθμό των ποιημάτων. Αξιοποιώντας ο ανθολόγος το ώριμο μέταλλο της φωνής του διαβάζει με το προσωπικό του ύφος, με σωστές παύσεις και αναπνοές, με καθαρή άρθρωση, με κανονικό ρυθμό, ώστε τα ποιήματα να γίνονται κατανοητά από τον ακροατή. Αποφεύγει το συναισθηματισμό χωρίς να διαβάζει ουδέτερα ή αδιάφορα, αλλά και χωρίς να παγιδεύεται από υποκριτικές φιλοδοξίες. Αυτό που επιδιώκει και τελικά κατορθώνει είναι η ακριβής απόδοση των ποιημάτων, με την κατάλληλη χρήση των τονισμών, με την έξαρση και μετάπτωση της φωνής του. Τα crescendo και τα decrescendo αποδίδονται διακριτικά. Η φωνή υποκρούει το λόγο, τον αναδεικνύει χωρίς να τον υπερβαίνει ή να τον επισκιάζει. Αν συμφωνήσουμε με την άποψη που έχει διατυπωθεί –κάτι που επιδέχεται πολλή συζήτηση– ότι η ποίηση υπολογίζει κυρίως στη ζωντανή της εκφορά, γράφεται δηλαδή για να ακουστεί, τότε ο λόγος του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου βρήκε στη φωνή του Στεργιόπουλου έναν εξαίρετο εκφωνητή.

Τα *Είκοσι και ένα ποιήματα του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου* αποτελούν αναμφισβήτητα μια σοβαρή εργασία εναντίον της λήθης, από την οποία κινδυνεύει κάθε ποιητικό έργο, όταν δεν επανατοποθετείται με σύγχρονους αναγνωστικούς όρους. Ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, στις καλύτερες στιγμές του, έχει γράψει ποιήματα που αντέχουν στο σήμερα, που θα αντέξουν στο χρόνο. Αυτό που χρειάζεται στη συνέχεια είναι η συγκρότηση ενός ζωντανού corpus ποιημάτων με κεντρικό άξονα τη διαχρονικότητα· η εκπόνηση μιας ολοκληρωμένης ανθολογίας με ποιήματα που να ανταποκρίνονται στη σημερινή αισθητική, με κριτήρια που να απορρέουν από μια νέα ανάγνωση του ποιητικού του έργου.

ΣΤΑΘΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΝΗΣ